

## ÚJ LEVÉLTÁRISMERTETŐ A BRASSÓI ÉS A BARCASÁGI SZÁSZSÁG TÖRTÉNETÉHEZ

*Archivführer zur Geschichte der Deutschen in Kronstadt und dem Burzenland.  
Wegweiser durch die Bestände des Staatsarchivs Kronstadt/Braşov und des Archivs  
der Honterusgemeinde unter besonderer Berücksichtigung der Handschriften.*  
Bearbeitet von Heigl, Bernhard – Rezac, Petra – Şindilariu, Thomas. München,  
De Gruyter Oldenourg, 2016 /Schriften des Bundesinstituts für Kultur und  
Geschichte der Deutschenim östlichen Europa, 58.), 714 o.

Brassó szabad királyi város és a Barcaság a középkortól fogva kiemelkedő gazdasági, stratégiai, politikai és kulturális jelentőséggel bírt. Örömteli, hogy az egykor itt élő, napjainkban már csak kisebbségként létező szászság történetének és kultúrájának mélyebb megismerését új levéltárismertető segíti. A németországi *Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa* (BKGE) sorozatában megjelent kötet összeállítását az intézet egykori igazgatója, Konrad Gündisch professzor kezdeményezte. A projekt a Román Nemzeti Levéltárak Főigazgatósága ( *Direcția Generală a Arhivelor Naționale a României*), annak Brassó Megyei Hivatala ( *Direcția Județeană Braşov a Arhivelor Naționale*), valamint a brassói Honterus Egyházközség Levéltára és Könyvtára ( *Archiv und Bibliothek der Honterusgemeinde*) együttműködésével valósult meg. A terjedelmes kiadvány, amely Gernot Nussbächer brassói levéltáros és helytörténész 75. születésnapja alkalmából látott napvilágot, a brassói és barcasági szászság két legjelentősebb levéltárára, a brassói állami levéltárra és a Honterus levéltárra fókuszál. A szerzők közül Thomas Şindilariu 2004 óta vezetője, Bernhard Heigl néhány éve munkatársa a Honterus levéltárnak. A projektet kezdetben Konrad Gündisch, majd a BKGE élén őt követő Gerald Volkmer koordinálta.

Miként azt Şindilariu a kötet bevezetőjében megfogalmazza, a munka megjelenését a 20. században bekövetkezett közigazgatási változások, valamint a második világháború és a kommunista diktatúra alatt e régió levéltárügyét ért károk indokolták. A Brassóban fellelhető iratanyagból egyrészt a szorosabban vett szász vonatkozású forráscsoportok kaptak helyet a kötetben, másrészt azon szélesebb területi hatáskörrel bíró intézmények fondjai, amelyek kihatással voltak a régió német lakosságára.

A bevezető tömör, de informatív áttekintést nyújt a régió és a város politika-, kormányzat-, egyház- és oktatástörténetéről, valamint gazdasági és demográfiai fejlődéséről a középkortól a 20. századig. Ezt követi a kötet felépítésére és használatára vonatkozó ismertetés, majd a brassói és a barcasági szászság történetének válogatott, tematikus bibliográfiája, amelyben helyet kaptak a brassói levéltári és könyvtári állományt ismertető kiadványok is.

A tulajdonképpeni ismertető négy részre tagolódik. Az első rész (*Teil 1*) közel száz oldal terjedelemben a brassói állami levéltár forrásait ismerteti két részben:

először Brassó város levéltárát, majd az állami levéltár túlnyomórészt 19–20. századi, brassói és barcasági vonatkozású fondjait mutatja be. A második rész (*Teil 2*) az állami és egyházi anyakönyveket, a harmadik (*Teil 3*) a Honterus Egyházközség Levéltára és Könyvtára állományát, a negyedik (*Teil 4*) közel négyszázhetven oldalon az állami és a Honterus levéltárban fellelhető kéziratokat ismerteti. A kötetet személy- és háromnyelvű helynévmutató, valamint tematikus mutatók (egyházi, közigazgatási és politikai, gazdasági ügyek, alapítványok és egyesületek, általános tárgymutató) zárják.

Az ismertető több tekintetben is rendhagyó. Egyrészt a felépítését többféle elv határozza meg: az első és a harmadik fejezet egy adott közgyűjteményben őrzött forrásokat ismertet, míg a második és a negyedik egyfajta virtuális egységben tüntet fel típusuk szerint összetartozó, ám a 20. századi átszervezések, levéltárügyi rendelkezések során külön levéltárakba került forrásokat. Másrészt a kéziratok lajstromát tartalmazó negyedik fejezet közel négyszer akkora terjedelmű, mint az első három, adminisztratív jellegű forrásokat ismertető rész, erre az aránytalanságra azonban már a kiadvány címe is felhívja a figyelmet.

A brassói állami levéltárra vonatkozó első részben gyakorlati tudnivalók és rövid levéltártörténet vezetik fel a forráscsoportok ismertetését. Az egykor a régi városházán őrzött archívumban már a 15. század második felétől működött levéltáros. Az első leltárat Christian Pomarius készítette el a 16. század közepén. A 18. és 19. században Johann Albrich, George Michael Gottlieb von Herrmann, Eduard Fronius, Friedrich Schnell és Friedrich Stenner levéltárosok további oklevélgyűjteményeket hoztak létre. A városi levéltár áttekintését 1772-től egykorú jegyzőkönyvek és mutatók segítik az ekkor bevezetett regisztrátúra-rendszernek köszönhetően, míg a korábbi iratanyag áttekintésére a második világháború után készült román nyelvű segédletek alkalmasak. A levéltár rendezésében mérföldkövet jelentett a Friedrich Stenner levéltáros működése alatt, 1881-ben bevezetett rendszer, amely irattípusok szerint tizenegy csoportba osztotta az iratokat. A brassói városi levéltár 1925-ben költözött jelenlegi őrzőhelyére, a Kovácsok bástyája (*Schmiedebastei*) épületébe. Területi illetékessége 1939-ben kibővült, majd a 2. világháború után nagyobb mennyiségű regionális forrásanyaggal gyarapodott. A háború után, 1951-ben a többi romániai állami levéltárhoz hasonlóan a belügyminisztérium fennhatósága alá került. Gyűjtőköre az '50-es és a '60-as években tovább bővült, ekkoriban került ide a segesvári városi levéltár egy része is. A brassói állami levéltár 1996. évi adat szerint több mint 600 fond, illetve 10 000 iratfolyóméter őrzőhelye. Iratanyagán kívül igen jelentős könyvtárának régi állománya. Az itt őrzött mintegy 10 000 darab 1700 előtti nyomtatvány nagy része az 1948-ban államosított Honterus Gimnázium könyvtárából került ide.

Az állami levéltárra vonatkozó első fejezetnek a városi levéltárat ismertető alfejezete (A) részben a Stenner-féle szisztémát követi, részben pedig a második világháború után (újra)rendezett városi iratanyagra vonatkozó román nyelvű segédlet (*Ghid al fondului: Primăria Oraşului Braşov*) tagolását, amely a városi hivatalokat

és intézményeket veszi alapul. Az így kialakított rendszer a városi iratokat a következő csoportok szerint ismerteti: I. oklevélgyűjtemények, II. iratok, III. számadások, adójegyzékek, összeírások, IV. ülésjegyzőkönyvek, városi hivatalok és intézmények, a város mint földesúr, V. a brassói magisztrátus mint bírói fórum, VI. az állami levéltárban őrzött céhes iratok, VII. fényképgyűjtemények, VIII. térkép- és tervrajzgyűjtemények. Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a városi jegyzőkönyvek sorozatát mindmáig a Stenner által készített ún. *Grundrepertorium* alapján lehet áttekinteni. E háromszázhatvannyolc kötetből álló sorozat, bár az ismertetőben csupán két sorban szerepel, a város 1709–1878 közötti történetére vonatkozó alapvető forráscsoport. Az (A) alfejezetbe a szerzők olyan egyéb, eredetileg nem a városi levéltárhoz tartozó fondokat is felvettek, amelyek tartalmilag szorosan kapcsolódnak az ismertetett anyaghoz, így például a Honterus levéltárból államosított céhes iratokat. A második alfejezetben (B) a brassói és barcasági egészségügyre, egyesületekre, szervezetekre és intézményekre, egyes községekre, iskolákra, bankokra és üzemekre, Brassó vármegyére (1876–), régióra és körzetre, valamint a brassói bíróságokra vonatkozó fondok szerepelnek. Ezen felül hagyatékok és gyűjtemények, valamint a kommunista párt és a tömegszervezetek helyi működése során képződött fondok és irategyüttesek is helyet kaptak e részben.

A levéltárismertető az állami levéltárban található adminisztratív jellegű irategyüttesek esetében megadja a fond vagy állag számát, a helyben elérhető leltár (*inventar*) jelzetét (ha van) és sorszámát, az iratanyag címét, évkörét, a hozzá tartozó segédletek darabszámát, a levéltári egységek számát, majd a rendelkezésre álló román nyelvű segédletek alapján rövid leírást ad az adott forráscsoportról. (A Honterus levéltár adminisztratív iratai esetében is hasonló struktúrát követ.) A levéltári egységeknél figyelembe kell venni, hogy a román levéltári rendszerben nem használatos az iratfolyóméter, így a feltárandó források terjedelmét a segédletben megadott egység (irat, kötet, „*dosar*”) alapján lehet felbecsülni. A kutatás tervezésekor érdemes figyelembe venni, hogy a levéltár jelenleg hetente csupán három napon tart nyitva, és naponta tizenöt tétel kérhető ki. Ez darabszinten rendezett iratanyag esetében mindössze napi tizenöt dokumentumot jelent, ugyanakkor az esetenként több száz vagy akár több mint ezer oldal terjedelmű kötetekből naponta öt darab kérhető ki. Hangsúlyoznunk kell, hogy az ismertető nem váltja ki a jóval részletesebb román nyelvű leltárak áttekintését, csupán kezdeti eligazodást nyújt.

A szerzők külön fejezetet szenteltek az egyházi és az (1895-től) állami anyakönyveknek. Az egyházközségek 1949–1950-ben, a kommunista közigazgatási reform értelmében kötelesek voltak átadni az egyházi anyakönyveket az állami hatóságoknak, ám e rendelkezés megvalósulása a helyi ellenállástól is függött. A fejezet segít áttekinteni Brassó és a tizenhárom barcasági szász település jelenleg különféle helyeken őrzött matrikuláit. Nagy részük az állami levéltárban, a Honterus levéltárban, valamint Nagyszebenben, a Romániai Evangélikus Egyház Központi Levéltárában (*Zentralarchiv der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien*) található.

A harmadik rész a Honterus levéltárban őrzött egyházi szervek iratanyagát, valamint a Honterus könyvtár állományát ismerteti. A mai formájában 1957-ben létesített levéltár 1967-ben állami felügyelet alá került, majd az 1974. évi levéltári törvény értelmében iratanyagának egy részét állami tulajdonba vették. A közösségnek a rendszerváltásig gyakorlatilag nem állt módjában levéltárost alkalmazni. Jelentős változás az ezredforduló után következett be, amikor Thomas Şindilariu levéltáros a gundelsheimi Siebenbürgen-Instituttal (*Siebenbürgen-Institut an der Universität Heidelberg*) összefogva, nemzetközi támogatással állományvédelmi és adatbázisépítési projektet valósított meg. Utóbbi eredményeképpen a levéltár cédu-la alapú segédleteinek nagy része, valamint a könyvtár állománya 2006 óta az interneten, elektronikus formában hozzáférhető és kereshető. A tematikus sorozatokba rendezett, adminisztratív jellegű iratanyag tartalmazza a barcasági káptalan (I.) és konzisztórium (II.), a brassói körzeti konzisztórium (III.), valamint a Honterus egyházközség levéltárát (IV.). A barcasági egyházközségi levéltárak (V.) közül egyelőre – helyhiány miatt – a legjelentősebb feketehalmi (Zeiden) archívumot tudták itt elhelyezni. A Honterus levéltár a Fekete-templom udvarán, a Johannes Honterus brassói reformátor idejében épített lelkészlak történelmi földszintjén található.

Az ismertető negyedik, legterjedelmesebb fejezete az eredetileg az egykori Honterus Gimnázium könyvtárában őrzött, azóta különféle közgyűjteményekbe került kéziratok jegyzéke. A 16. századi múltra visszatekintő gimnázium kéziratátárának története összefonódik az 1689. évi tűzvésszel, amelynek pusztítása után a polgárság könyvek és kéziratok adományozásába kezdett, a gimnázium könyvtárát ért károkat enyhítendő. A 19. század második felében az egyházközség megvásárolta és a gimnáziumi könyvtárnak adományozta Josef Franz Trausch terjedelmes kéziratgyűjteményét. A könyvtár 1893-ban a barcasági káptalan és a Honterus egyházközség iratanyagával bővült. Románia 1944. augusztusi átállása után a Vörös Hadsereg katonai kórháznak használta a gimnázium épületét, amelynek könyvtárát a kéziratárral együtt a szó szoros értelmében kihányta az ablakon. A lakosság által ideiglenesen a Fekete-templom karzatára menekített kéziratok később a Honterus levéltárba, illetve a '70-es évek rendelkezései következtében részben az állami levéltárba kerültek.

A kéziratgyűjtemény magában foglalja a brassói és barcasági krónikairódományt, amely az 1886-ban induló *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt* című forráskiadvány-sorozat IV–VII. köteteinek is alapjául szolgált. Ezen felül azonban adminisztratív iratokat, rendeleteket, hagyatékotokat és magánlevelezéseket, valamint régi nyomtatványokat is tartalmaz, és jelentősége túlmutat a régió történetén. Ez a vegyes jelleg indokoltá tette, hogy a kolligátumok összes alkotóelemét lajstromozzák (akár egyes iratok szintjén is).

A jegyzék először a Honterus levéltárban őrzött kéziratokat veszi sorra, amelyek nagy része a Trausch-gyűjteményhez tartozik. Bár erre külön utalás nem történik, megjegyezzük, hogy a gyűjteményről a 19–20. század fordulóján Oskar Netoliczka készített és tett közzé lajstromot.<sup>1</sup> A segédlet készítői Netoliczka kiadványát össze-

vetették a kéziratár cédulakatalógusával, a jelzeteket aktualizálták, az időközben beállt módosulásokat átvezették. (A jegyzékben kisebb elírások találhatók, részben még a régi, Netoliczka-féle segédletből átvéve.) Az ismertetőbe felvették az állami levéltárba került kéziratok jegyzékét is, ami azért jelentős lépés, mert azok nagy részéhez az államosítás óta eltelt több mint negyven év alatt nem készült segédlet, és eddig csupán a Honterus levéltárban található cédulák alapján lehetett tájékozódni.

A kiadvány külön értékének tartjuk, hogy Thomas Şindilariu levéltáros – aki egyben a régió 20. századi történetét is kutatja – alapos áttekintést nyújt a Barcaságot érintő, háború utáni közigazgatási változásokról, valamint a kommunista diktatúrának az itteni szász vonatkozású iratanyagokra és közgyűjteményekre gyakorolt hatásairól. A két levéltár mellett áttekinti az 1908-ban alapított Barcasági Szász Múzeum, valamint a gimnáziumi könyvtár történetét is. Ezen felül felhívja a figyelmet azokra a közgyűjteményekre, amelyek további, a Barcaság és Brassó történetére vonatkozó forrásanyagot őriznek (Nagyszeben, Bukarest, Budapest, Bécs, München, Gundelsheim), illetve a kisebb mennyiségben Brassó egyéb intézményeiben, illetve barcasági falvakban őrzött iratanyagra.

Mindemellett nem feledkezhetünk meg arról, hogy a kiadvány létrejöttének egyik fontos pillérét képezik az állami levéltár munkatársai, köztük Gernot Nussbächer által készített kéziratok segédletek. Továbbá fontos szem előtt tartani, hogy a brassói állami levéltár elektronikus nyilvántartási rendszerének kiépítése, illetve tartalommal való megtöltése folyamatban van.

Sajnálatos, hogy az új brassói levéltárismertető bibliográfiájából kimaradt a Kosáry-féle sorozat egy évvel korábban megjelent, városi levéltárakra és forrásközlésekre vonatkozó kötete.<sup>2</sup> Bár e kiadvány csupán tömör áttekintésre vállalkozik, és Brassó esetében az állami levéltár iratanyagára koncentrálna, bizonyos forráscsoportokat mégis részletesebben ír le, ezért érdemes a német nyelvű levéltár-ismertetővel összevetni. A két ismertető struktúrája eltérő, de a leltárszámok segítenek az egyes irategyüttesek beazonosításában.

Az új brassói levéltárismertető segít egységben látni a 20. századi törések során többfelé szakított forráscsoportokat és áttekinteni a két legjelentősebb brassói közgyűjtemény iratanyagának rendszerét. Mindezzel jelentősen előrelendítheti a régió és a város történetének kutatását.

Szirtes Zsófia

<sup>1</sup> J. F. Trauschs *Handschriften-Katalog*. Bearbeitet und ergänzt von Dr. Oskar Netoliczka. I–III. Kronstadt, 1989, 1900, 1903.

<sup>2</sup> Kosáry Domokos – Kulcsár Krisztina – Szakály Orsolya: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába*. I. Általános rész. 4. Városi, mezővárosi és községi levéltárak és forrásközlések. Budapest, 2015, I. kötet. Brassó: 211–225.

# LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

NYOLCVANNYOLCADIK ÉVFOLYAM



**archívum**  
Magyar Nemzeti Levéltár

Budapest, 2017